

ONA TILI TA'LIMIDA UZVIYLIKNI TA'MINLASHNING KONSEPTUAL ASOSLARI

Annotatsiya. Maqolada boshlang'ich va o'rta ta'lim ona tili ta'limini uzviylashtirish muammosi xususida fikr yuritiladi. Ona tili ta'limini uzviylashtirishda bilimlar izchilligiga e'tibor berish bosh parametr sifatida tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: boshlang'ich ta'lim, uzviylik, ona tili darsliklari, ijodiylik, bilim, topshiriq, uzluksizlik.

КОНЦЕПТУАЛЬНЫЕ ОСНОВЫ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ПРЕЕМСТВЕННОСТИ В ОБРАЗОВАНИИ НА РОДНОМ ЯЗЫКЕ

Аннотация. В статье рассматривается проблема непрерывности образования на родном языке в начальном и среднем образовании. При непрерывном обучении родному языку внимание к согласованности знаний анализируется как главный параметр.

Ключевые слова: начальное образование, преемственность, учебники родного языка, креативность, знания, задание, преемственность.

THE CONCEPTUAL FRAMEWORK FOR ENSURING CONTINUITY IN EDUCATION IN THE MOTHER TONGUE

Annotation. The article discusses the problem of continuity of education in the mother tongue in primary and secondary education. In continuous native language teaching, attention to the consistency of knowledge is analyzed as the main parameter.

Keywords: primary education, continuity, textbooks of the native language, creativity, knowledge, task, continuity.

Uzluksiz ta'lim sohasida amalga oshirilayotgan islohotlarning bosh maqsadi-o'qitishning sifati va samaradorligini oshirishga qaratilgan. "Samaradorlik" va "sifat" inson faoliyatining barcha sohalarida eng ko'p qo'llanadigan tushunchalardir. Ammo ularning pedagogik mohiyatini tahlil qilishga oid ishlar barmoq bilan sanarli darajada oz. Bu tushunchalarning mazmuni, hajmi va ularning pedagogik jihatlarini o'rganishga oid adabiyotlarning tanqisligi samaradorlik va sifat tushunchalarining o'ta murakkabligi, fanlararo hodisa ekanligi bilan izohlanadi. Samaradorlik va sifat o'zaro korrelyativ sabab va oqibat shaklida bog'langan hodisalar bo'lib, oldingisi-samaradorlik keyingisi-sifatning yaxshilanishiga olib keladi. Binobarin, o'quvchilar o'zlashtirishining sifati yaxshilash uchun ta'limning samarali, interaktiv usullari, vositalaridan foydalanish ehtiyoji tug'iladi. Samaradorlik ta'lim jarayonida qo'yilgan maqsad bilan erishilgan natija o'rtasidagi tafovutga ko'ra o'lchanadi. Agar erishilgan natija qo'yilgan maqsadga qancha yaqin bo'lsa, ta'lim jarayoni shuncha samarali amal qilgan hisoblanadi. Aks holda natija qo'yilgan maqsaddan qancha tafovut qilsa, ta'lim jarayonining samarasi shuncha past sanaladi. Bulardan ma'lum bo'ladiki, samaradorlik ta'lim jarayoni jihatidan o'rganiladigan, tahlil qilinadigan hodisadir.

Agar ta'limning samaradorligi ta'lim jarayoni jihatidan o'rganiladigan va baholanadigan hodisa bo'lsa, sifat o'quvchi o'zlashtirishi jihatidan tadqiq qilinadigan didaktik-metodik hodisa deb baholaymiz.

Ta'limning sifati deyilganda bilim, faoliyat usullarini atroflicha chuqur o'zlashtirishi, bilim va faoliyat usullaridagi tezkorlik-operativlik bilan foydalanish, muammo, topshiriq, test va mashqlarni bajarish tempi, o'rganilgan bilimlarni tatbiq qilish darajasi-sekin, o'rtacha, tez, matn mazmunini qisqartirib yoki kengaytirib so'zlay olish, bilimlarning to'liqligi kabilar tushuniladi. Misol tariqasida ta'lim sifatining eng so'nggi belgisi-bilimlarning to'liqligini olib ko'raylik. Bilimlarning to'liqligi Davlat ta'lim standart (DTS)larida belgilangan me'yoriy talablarga, o'quv dasturlarida belgilangan bilim, ko'nikma-malaka, ijodiy faoliyat tajribasi mazmuni va hajmiga ko'ra tahlil qilinadi.

Shunday ekan, bugungi kunda uzluksiz ta'lim tizimining istagan bo'g'iniga e'tibor beradigan bo'lsak, qaysidir tomondan yangicha yondashuvmi? yoki zamonaviy talablar doirasida o'qitishga oid sa'y-harakatlar olib borilmoqda. Jumladan, boshlang'ich ta'limni isloh qilish yoshlarni hayot, ishlab chiqarish, ijtimoiy munosabatlarga tayyorlashning samaradorligini oshirish va sifatini yaxshilashga yordam beradi. Prezidentimiz tadqiqotchilar diqqatiga havola qilgan didaktik va metodik muammolar:

- boshlang'ich sinflar mohiyati ("Zamonaviy boshlang'ich ta'limning o'zi nimadan iborat bo'lishi kerak");

- boshlang'ich sinf o'quvchilarining real o'quv imkoniyatlari ("Norasida bolaning miyasi, ongi nimani o'ziga singdira oladi...");

- shaxs kamolotida mustaqil fikrlashning o'rni ("Bolalar qaysi sinfdan boshlab mustaqil fikr yurita boshlaydi");

- ta'lim sub'ektlari-o'qitish va o'qish faoliyatining o'zaro munosabati ("O'qituvchi va o'quvchi munosabatida ongli intizom");

- bolalarni mustaqil fikrlashga maxsus o'rgatish lozimligi ("O'qituvchining bosh vazifasi o'quvchilarda mustaqil fikr yuritish ko'nikmalarini hosil qilishdan iborat...");

- shaxsning umumiy taraqqiyotida gumanitar ta'limning ahamiyati ("... chet tillarni o'rganish, minba'd ona tilini esdan chiqarish hisobiga bo'lmasligi lozim");

- ona tili ta'limining maqsadi ("O'z fikrini mutlaqo mustaqil, ona tilida ravon, go'zal va lo'nda ifoda eta olish zarurligi")ga daxldor masalalar bo'lib, ular ta'limni zamonaviy talablar asosida tadqiq qilishni taqozo qiladi.

Qayd etilgan muammolarni tadqiq qilish qator shart-sharoitlarga bog'liq. Avvalo, ta'limda o'quvchilarning maqomini yangilash, ularni ta'lim jarayonining faol sub'ektiga aylantirishga ehtiyoj tug'iladi. Qolaversa, ta'limni bolalarning o'quv-biluv faoliyatiga, binobarin, tafakkuriga mo'ljallab tashkil etish tamoyillari, usullari, vositalarini asoslashga, o'quvchilarning o'quv-biluv imkoniyatlarini keng yoritish zaruriyati dolzarb bo'lib qoladi. Shuningdek, I.Karimov boshlang'ich ta'lim dasturi mazmunini yangilash, darsliklarning mazmunini boyitish, boshlang'ich va o'rta ta'limda uzviylikni ta'minlash kabi vazifalarni mutaxassislar oldiga ko'ndalang qilib qo'yadi. Shu nuqtai nazardan qaraydigan bo'lsak, bugungi amaliyotdagi ona tili dastur va darsliklariga nazar tashlaydigan bo'lsak, boshlang'ich va o'rta ta'lim ona tili darsliklaridagi nomutanosiblik mavjudligining guvohi bo'lamiz. Shu o'rinda boshlang'ich va hozirgi amaldagi V sinf darsliklarida berilgan ayrim mavzular yuzasidan fikrlarimizni bayon etmoqchimiz.

Amaldagi boshlang'ich sinf "Ona tili" darsliklarining bezalishi, o'quv materiali va o'quv topshiriqlari shu yoshdagi o'quvchilarning bilish imkoniyatlariga mos tarzda berilgan. Ammo ushbu darsliklarda o'quvchini ijodiylikka, mustaqil fikrlashga undovchi topshiriqlar nihoyatda kam berilgan. Hozirgi davr talabi esa o'quvchini ko'proq mustaqil va ijodiy fikrlashga undovchi o'quv topshiriqlari miqdori ko'proq bo'lishni talab etadi. Ijodiy xarakterdagi topshiriqlar ko'paytirilsa, maqsadga muvofiq bo'lar edi.

V sinf uchun chop etilgan darslik (Mualliflar: N.Mahmudov, A.Nurmonov, A.Sobirov, V.Qodirov, Z.Jo'raboeva) bir oz bo'lsada puxtarok tuzilgan bo'lib, unda o'quvchini mustaqil fikrlashga undovchi o'quv topshiriqlariga alohida e'tibor berilgan. Ammo mazkur darslikda nazariy bilimlarning berilishida qandaydir murakkablik bordek tuyuladi. Chunonchi, darsliklarimiz yosh avlodni bilimli qilishga mo'ljallangan ekan, avvalo, talab darajasida bo'lmog'i lozim. Nazarimizda, hozirgi kunda maktablarda qo'llanib kelayotgan ona tili darsliklaridagi o'quv materiallarining bog'lanmasligi kelajakda o'zining salbiy oqibatlari, o'quvchilarining leksik, sintaktik hamda nutq malakalariga ziyon yetkazishi mumkin. Birgina misol: 3-sinf ona tili darsligida (Mualliflar: S.Fuzailov, M.Xudoyberganova) "Gap va uning turlari" mavzusi keltirilgan. Mavzuda gapning darak, so'roq va undov kabi turi mavjudligini bola (3-sinfning 1-choragida) o'rganadi. Xuddi shunday ma'lumotni 4-sinfda mustahkamlaydi. Lekin 5-sinfning 1-choragida bola shu mavzuni quyidagi tushunchalar orqali o'zlashtiradi: "Darak gap", "So'roq gap", "Buyruq gap", "Istak gap", "His-hayajon gap". Ko'rinib turibdiki, kechagina boshlang'ich sinfdan o'rta ta'limga o'tgan bolada chalg'ish, ikkilanish holatlari kuzatiladi. Negaki, ular bundan oldin "Buyruq gap", "Istak gap",

“His-hayajon gap” degan tushunchalarni ishlatmagan bo‘ladi. Xuddi shunday holat 5-sinfda “So‘z birikmasi” mavzusida ham kuzatiladi.

Bizningcha, 5-sinf ona tili darsligida (Mualliflar: N.Mahmudov, A.Nurmonov va boshqalar) berilgan mavularning ketma-ketligini boshlang‘ich sinf ona tili darsligi hamda o‘quvchi o‘zlashtiradigan bilimlar tizimi asosida joylashtirilishi zarur. Masalan, 5-sinf darsligidagi 46-47-48-49-darslarda o‘zlashtirilishi lozim bo‘lgan bilimlar o‘quv yilining boshida o‘rgatilsa, maqsadga muvofiq bo‘ladi. Sababi mazkur mavzular yuzasidan beriladigan bilimlar bevosita 4-sinfda ham o‘rganilgan bo‘ladi. Bundan tashqari, darslikning 118-betidan 163-betigacha bo‘lgan “Fonetika” va “Grafika” bo‘limlari yuzasidan o‘rganiladigan mavzular o‘quv yilining boshida o‘qitilsa, ya’ni “Sintaksis va punktuatsiya” bo‘limining o‘rniga joylashtirilishi o‘quvchilarning o‘zlashtirishga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi.

Shuningdek, darslikning “Leksikologiya” bo‘limida berilgan “Shakldosh so‘zlar”, “Uyadosh so‘zlar”, “Paronimlar”, “Tasviriy ifoda”, “Shevaga xos so‘zlar”, “Lug‘at va lug‘atshunoslik” kabi mavzularni o‘quvchilar o‘zlashtirish jarayonida qiyinchilik tug‘diradi. Negaki, boshlang‘ich sinflarda bu tushunchalar xususida hech qanday nazariy ma’lumotlar berilmaydi. Yuqoridagi tahlildan ko‘rinadiki, ikkala bosqich darsliklarida tilshunoslik nazariyasidan beriladigan bilimlar, o‘quv topshiriqlari o‘rtasida qandaydir bo‘shliq paydo bo‘layotganga o‘xshaydi. Holbuki, o‘quv darsliklari ketma-ketlik, izchillik kabi didaktik tamoyillarga bo‘ysunishi lozim.

Endi darsliklardagi mashqlarga nazar tashlasak: 2-sinf ona tili (K.Qosimova, S.Fuzailov, A.Ne‘matova) darsligidagi 65-66-67-68; 89-90-91; 101-102-103-mashqlarning sharti tayyor qoidani eslashga, ya’ni xotiraga mo‘ljallangan Bunday ko‘rinishdagi mashqlar o‘quvchini bir xillikka–tayyor qoliplar asosida ishlashga o‘rgatadi. Holbuki, darsliklarimiz ijodiy xarakterdagi topshiriqlarga boyitilishi zarur.

5-sinf darsligida ijodiy xarakterdagi topshiriqlar to‘ppadan-to‘g‘ri murakkab holatda beriladi. Jumladan, darslikda matn tuzish bilan bog‘liq mashqlar ko‘plab berilgan. Matn yaratishga doir mashqlarni me’yor asosida berilishi metodik jihatdan to‘g‘ri bo‘ladi. Masalan, 127-129-132-136-mashqlar matn tuzish bilan bog‘liq. Bolaga bunday mashqlarning ortiqcha berilishi uning aqliy zo‘riqishiga olib keladi hamda psixologik va fiziologik tomonlariga salbiy ko‘rsatadi.

Darsliklar o‘rtasidagi uzviylik ta’minlanmasa, yosh avlodning fonetik, leksik, orfografik, morfologik va sintaktik bilimlaridagi kemtiklik ochiq qolaveradi. Darsliklar xususida gapirayotib, u yoki bu darslikni maqtash yoki qoralash maqsadidan yiroqmiz. Har bir tuziladigan darslik yosh avlodni har tomonlama yetuk, dunyoqarashi rivojlangan, mustaqil va ijodiy fikrlash doirasi keng bo‘lgan barkamol insonni tarbiyalashga xizmat qilmog‘i shart.